

УДК 343.985

Владислав Негребецький,*канд. юрид. наук, доцент,**доцент кафедри криміналістики**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ МЕТОД ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Стаття присвячена дослідженню сутності та місця слідчого експерименту в системі процесуальних засобів отримання доказів. Розглянуто шляхи вдосконалення способів та прийомів збирання, дослідження і фіксації доказів під час цієї слідчої дії.

Ключові слова: слідча дія, слідчий експеримент, перевірка показань на місці, фіксація, спеціаліст, план, схема, фотозйомка, відеозапис.

Постановка проблеми. Розслідування злочинів становить собою пізнавальну діяльність слідчого, спрямовану на збирання, дослідження й оцінку доказової інформації. На стадії досудового розслідування така діяльність відбувається у формі слідчих (розшукових) дій (ст. 223 КПК України). У слідчій практиці нерідко виникає необхідність перевірити інформацію або слідчу версію, висунуту на підставі таких даних. Це можливо як за допомогою зіставлення з іншими наявними доказами, так і через отримання нових. При цьому є слідчі дії, спеціально призначені для перевірки вже отриманих доказів. Особливістю цих слідчих дій є їх пристосованість законодавцем до перевірки вже зібраних доказів. Із цією метою норми, що регулюють процесуальний порядок їх проведення, містять вказівки щодо того, як саме оперувати вже зібраними доказами з метою їх дослідження.

Метою цієї статті є встановлення особливостей процесу збирання, дослідження та фіксації інформації під час слідчого експерименту та розроблення на цій основі практичних рекомендацій для слідчих органів України.

До групи перевірочних слідчих дій, зокрема, належить слідчий експеримент [1, с. 42-44]. Слідчий експеримент полягає у проведенні спеціальних дослідів із метою перевірки зібраних доказів, отримання нових доказів, перевірки й оцінки слідчих версій про можливість існування тих чи інших фактів, які мають значення для розслідування злочину та встановлення істини у справі [2, с. 290].

Основою слідчого експерименту є експериментальний метод. Так, Н. І. Гуковська визначає, що завданням слідчого експерименту є встановлення за допомогою дослідів або випробувань, що проводяться слідчим, того, чи могла або не могла подія або явище відбуватися в певних умовах або певним чином [12, с. 13]. Експериментальний метод надає можливість: неодноразово повторювати явища, що спостерігаються, в будь-яких умовах; вивчати явища, які відбуваються в природних умовах дуже швидко або дуже повільно, що перешкоджає їх спостереженню; досліджувати такі явища, які в ізолюваному вигляді не можуть спостерігатися в природі; виокремлювати в процесі вивчення окремі сторони явища, окремі ознаки об'єкта [13, с. 185].

У разі проведення слідчого експерименту необхідно дотримуватись таких умов: обмежена кількість учасників експерименту, проведення експерименту в умовах, максимально наближених до тих, в яких відбувалася подія або факт, що перевіряється, багаторазовість проведення однорідних дослідів; проведення дослідів у декілька етапів [14, с. 80]. Проведення експерименту вимагає спеціального вибору й утворення умов, максимально наближених до тих, у яких відбувалася досліджувана подія. Таким чином, у разі відсутності можливості вибрати аналогічні умови, виникає необхідність у їх моделюванні (наприклад, освітлення, звукові, кліматичні умови, матеріальна обстановка події, форма, вага предметів, за допомогою яких виконуються дії, тощо). Якщо підібрати або реконструювати певні умови неможливо, необхідно враховувати ступінь незбігу умов під час оцінки результатів експерименту.

Особливим різновидом слідчого експерименту є перевірка показань на місці [17, с. 583]. Перевірка показань на місці являє собою процес зіставлення інформації, отриманої під час

допиту й (або) ідеальних слідів пам'яті, з матеріальною обстановкою місця події за допомогою розповіді, демонстрації та пояснень особи, показання якої перевіряються, з метою виявлення її поінформованості про дані, що перевіряються або уточнюються, а також встановлення нових фактичних даних.

Окремі аспекти збирання, дослідження та фіксації інформації під час слідчого експерименту і перевірки показань на місці розглядалися у роботах відомих вчених-процесуалістів і криміналістів: І. Є. Биховського, О. М. Васильєва, А. В. Дулова, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, В. Г. Лукашевича, І. М. Лузгіна, С. С. Степичева, С. А. Шейфера, В. Ю. Шепітько. Зокрема, на рівні дисертаційних досліджень цим слідчим діям присвятили свої праці А. А. Андреев, Л. Ю. Ароцкер, Р. С. Белкін, Н. І. Гуковська, Д. Д. Заяць, О. Б. Зозулінський, О. Г. Маслов, О. С. Рубан, Л. О. Соя-Серко, В. М. Стратонов, В. М. Уваров, М. М. Хлинцов, О. В. Ципленкова, І. В. Чаднова, Ш. Ш. Ярамиш'ян.

Процес збирання і дослідження інформації під час перевірок слідчих (розшукових) дій має специфіку, пов'язану зі спрямованістю на перевірку вже зібраної інформації. Процедура цих слідчих дій передбачає досить оригінальне сполучення методів пізнання з метою перевірки наявної інформації [3, с. 60].

Так, перевірка показань на місці передбачає можливість використання специфічного методу отримання інформації, що дозволяє виявляти і встановлювати дані, не доступні іншим процесуальним формам одержання доказів. Таким методом є зіставлення показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці, показаною слідчому особою, яка дала показання. Даний метод є різновидом методу порівняння. Останній же є основою для перевірок слідчих дій.

Метод зіставлення полягає в одночасному співвідносному дослідженні й оцінці властивостей, або ознак, спільних для двох чи більше об'єктів [4, с. 194]. Зіставлення, співвіднесення різних інформаційних систем дозволяє виокремити нову інформацію, якої в ізолюваному вигляді в природі не існує [1, с. 67]. У процесуальній правовій літературі відзначається, що ця слідча дія спеціально провадиться для зіставлення фактичних даних – показань підозрюваного, які він дав на допиті, з фактичною обстановкою, показаннями й діями цієї особи на місці, а також результатами огляду місця події й допиту свідків і потерпілого [5, с. 74-75].

Процес зіставлення складається з трьох взаємозалежних елементів – розповіді, пока-

зу й огляду. Особа, показання якої перевіряються, розповідає про події, які відбулись на даному місці, й обставини, тісно з ними пов'язані. У порядку уточнення їй можуть бути поставлені запитання слідчим і з його дозволу – іншими учасниками слідчої дії. Однак зміст поставлених запитань не повинен виходити за межі обставин, дослідження яких пов'язано з місцем події [6, с. 13]. Розповідь особи на місці події супроводжується демонстрацією окремих дій і поз, які не мають дослідного характеру, а також показом окремих об'єктів, орієнтирів, що входять до загального комплексу даної обстановки. Розповідь, що не супроводжується такою демонстрацією, відтворенням минулих дій, перетворюється на звичайний допит і втрачає будь-які ознаки розглядуваної слідчої дії.

Окремі науковці відзначають, що неодмінною умовою ефективності й вірогідності результатів зіставлення є дослідження і фіксація фактичної обстановки місця події для підтвердження правильності показань, що перевіряються, інакше воно позбавляється всякого сенсу [6, с. 14]. З таким твердженням погодитися неможливо, оскільки розглянутий елемент не є факультативним. На нашу думку, вивчення розташування місця, об'єктів та орієнтирів, зазначених особою, показання якої перевіряються, входить у зміст методу зіставлення. У цьому й полягає взаємозалежність елементів зіставлення показань з фактичною обстановкою, коли розповідь, показ і огляд самі по собі втрачають значення самостійної слідчої дії й у своїй сукупності утворюють самостійну слідчу дію. Таке поєднання елементів не є механічним; елементи інших слідчих дій виступають під час відтворення обстановки й обставин події в перетвореному вигляді, вони органічно пов'язані між собою. Кількісна перевага елементів однієї дії над елементами іншої, зміна співвідношення між ними не змінює якості самої слідчої дії [7, с. 19].

Вважаємо, що з метою підвищення ефективності збирання і фіксації доказів доцільно залучати спеціаліста до участі в цій слідчій (розшуковій) дії. Спеціаліст надає слідчому допомогу у виявленні, закріпленні й вилученні доказів, використовуючи свої спеціальні знання. Спеціаліст може звернути увагу слідчого на факти, що мають значення для справи. Зокрема, це передбачено ст. 71 КПК України. Дані, встановлені під час перевірки показань на місці, можуть мати потребу в наступній експертній або експериментальній перевірці. При цьому спеціаліст може зробити попередні висновки щодо таких даних (наприклад, приблизно вказати на час смерті, знаряддя вбивства, можливість нанесення

тілесних ушкоджень певним способом). Його висновки не мають доказового значення, але вони виступають орієнтуючою інформацією і мають характер консультацій. Якщо в справі повинна бути призначена експертиза, то експерт у процесі проведення слідчої дії може надати слідчому консультаційно-технічну допомогу, а його дії будуть охоплюватися статусом спеціаліста. Роль спеціаліста у перевірці показань на місці може бути проілюстрована таким прикладом.

У лісі було виявлено труп громадянина П. із трьома кульовими пораненнями в тулуб. Підозрюваним у вбивстві був громадянин С., який на допиті зізнався у скоєнні цього злочину і заявив, що вбивство відбулося внаслідок самозахисту. Під час перевірки показань на місці події підозрюваний уточнив механізм заподіяння потерпілому вогнепальних поранень. При цьому був присутній судово-медичний експерт. Заслухавши пояснення С., останній дійшов висновку, що версія підозрюваного про самозахист не відповідає відтвореному механізму заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень. Надалі висновок спеціаліста було підтверджено результатами судово-медичної експертизи [8, с. 117-120].

Роль спеціаліста у перевірці показань на місці може полягати і в постановці запитань особі, показання якої перевіряються, з метою уточнення тих чи інших обставин, що мають значення в справі. Він може надати слідчому допомогу у фіксації результатів криміналістичної реконструкції, яка здійснюється особою, показання якої перевіряються. Проілюструємо це таким прикладом.

У зв'язуванні й умисному вбивстві громадянки С. підозрювався громадянин Р. На допиті він зізнався у скоєнні цих злочинів і розповів, що відразу ж після зв'язування став завдавати потерпілій сильні удари ціпком по тулубу й голові, після чого затяг на її ший хустку й задушив її. Під час проведення перевірки показань Р. на місці події був присутній судово-медичний експерт. Спеціаліст запропонував підозрюваному за допомогою манекена відтворити взаємне розташування Р. і потерпілої, а також механізм завдання їй ударів ціпком по голові. Потім експерт дав підозрюваному хустку і запропонував йому продемонструвати, яким чином був зав'язаний вузол на ший потерпілої. Підозрюваний відтворив вузол на манекені, після чого спеціаліст розрізав хустку так, як це було зроблено раніше у перебігу судово-медичної експертизи трупа. Криміналістична експертиза показала належність даного вузла і вузла, вилученого під час судово-медичної експертизи трупа, до одного виду [9, с. 1].

Очевидно, що використання такого досить складного методу перевірки даних (зіставлення), результатом якого є утворення криміналістичної моделі події, вимагає застосування відповідних способів фіксації. На нашу думку, основним критерієм у виборі останніх є їхня здатність наочно ілюструвати отриману інформацію. Так, якщо під час перевірки показань на місці відбувається реконструкція розташування учасників події в певний момент часу, то такі результати описати словами в протоколі досить складно, а іноді й неможливо. Простіше в цьому разі скласти схему, план або здійснити фотозйомку. Перевага такого способу дії полягає у спрощенні наступної оцінки результатів слідчої дії. Адже фототаблиця порівняно з протоколом має очевидний плюс у формуванні уявлення про просторове розташування учасників події.

У криміналістичній літературі звертається увага на доцільність застосування графічного способу фіксації результатів слідчого експерименту і перевірки показань на місці. Так, Л. О. Соля-Серко зазначає, що доцільно заздалегідь скласти план (схему) місця проведення майбутньої слідчої дії, а в процесі її проведення позначати на ньому маршрут та об'єкти, про які повідомляє особа, показання якої перевіряються [10, с. 75]. М. М. Хлинцов вважає, що з метою фіксації результатів перевірки показань підозрюваного можна використовувати топографічну карту місцевості, на якій відзначаються шлях просування, об'єкти і сліди, зазначені особою, показання якої перевіряються [7, с. 98]. О. М. Васильєв і С. С. Степичев рекомендують ще в процесі допиту запропонувати цій особі скласти схему з позначкою знаходження об'єктів на місці скоєння злочину, а також взаєморозташування окремих осіб – учасників події [11, с. 30]. Отриманою в такий спосіб інформацією можна буде оперувати в перебігу перевірки показань на місці. Як вбачається, застосування плану території (приміщення) не тільки полегшує фіксацію результатів слідчої дії, а й дозволяє ефективніше зіставляти пояснення особи, показання якої перевіряються, з наявною обстановкою.

Наведемо випадки, коли необхідно використовувати графічні моделі (план, схема, фотозйомка, відеозапис) як способи фіксації під час перевірки показань на місці. 1. Підозрюваний указує на деталі обстановки, знання яких свідчить про його винну поінформованість щодо обставин досліджуваної події. 2. Декілька підозрюваних під час окремо проведених перевірок їхніх показань на місці події указують на одні й ті самі деталі обстановки, і це теж свідчить про їх ви-

нну поінформованість. Такі об'єкти на місцевості виступають орієнтирами, оскільки дозволяють впізнати фрагмент місцевості, зіставити показання декількох співучасників. 3. Підозрюваний вказує на деталі обстановки, які не збереглися на момент проведення цієї слідчої дії, наприклад місце, де знаходилися викрадені речі. 4. Під час перевірки показань на місці були виявлені сліди, причинно пов'язані з подією злочину, наприклад речі, які належали потерпілій по справі про зґвалтування.

Під час слідчого експерименту та перевірки показань на місці може виникнути необхідність фіксації інформації динамічного характеру, наприклад, процесу і результатів дослідів, послідовності виконання окремих дій, маршруту пересування, поведінки особи, показання якої перевіряються, зокрема її ініціативи в демонстрації дій, напрямків руху, розташування окремих об'єктів, відтворенні первісної обстановки. У такому разі доцільно використовувати відеозапис.

Кримінально-процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012 містить ст. 240 під назвою "слідчий експеримент", відповідно до якої "з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань". Аналіз норми ст. 240 КПК України не дає чіткої відповіді щодо можливості проведення перевірки показань на місці в межах передбаченої цієї нормою процедури слідчої (розшукової) дії. Тому питання залишається дискусійним, що не сприяє реалізації цієї слідчої дії на практиці [15, с. 305].

У криміналістичній літературі зазначається, що розслідування злочинів являє собою специфічний вид пізнання, який має складний, ретроспективний характер і передбачає чітку процедуру використання криміналістичних засобів для отримання інформації [16, с. 36]. Якщо виходити з можливості застосування в межах однієї слідчої дії (слідчого експерименту – за ст. 240 КПК України) двох різних наукових методів пізнання (експериментального та зіставлення показань із фактичною обстановкою), то необхідно чітко визначити процедуру реалізації кожного з методів під час цієї слідчої дії. Недотримання процедури призведе до безглуздості отриманих результатів і, як наслідок, до втрати доказового значення отриманої інформації. Так, у разі перевірки показань через зіставлення з фактичною обстановкою на місці події відсутність добро-

вільної згоди особи, показання якої перевіряються, на участь у слідчій дії, наявність навідних запитань або дій з боку слідчого та інших учасників тягне за собою недійсність результатів відтворення обстановки й обставин події. До аналогічного наслідку призведе недотримання необхідних умов проведення слідчого експерименту. З нашої точки зору, з метою визначення процедури застосування цих методів доцільно виокремити суттєві ознаки, що характеризують слідчий експеримент та перевірку показань на місці. Через даний комплекс ознак можливо визначити та нормативно закріпити порядок використання криміналістичних засобів отримання інформації.

Аналіз криміналістичної літератури дозволяє назвати такі суттєві ознаки слідчого експерименту як процесуального способу перевірки доказів:

- проведення дій дослідного характеру;
- відтворення (моделювання) умов, за яких відбувалися події або мали місце факти, що перевіряються;
- створення умов для спостереження за процесом і результатами проведення дослідів;
- неодноразовість проведення дослідних дій, у разі, якщо це можливо;
- враховування умов, що змінилися і не піддаються реконструкції.

Суттєвими ознаками перевірки показань на місці є:

- наявність безпосереднього зв'язку з допитом, що передує (дана слідча дія не може бути проведена без попереднього допиту, на якому отримується інформація, яка потребує перевірки);
- безпосередність прибуття слідчим на місце, пов'язане з обставинами, що перевіряються;
- добровільний характер участі особи, показання якої перевіряються, у проведенні цієї слідчої дії;
- безпосередність прибуття з цією особою на місце, про яке вона повідомила у своїх показаннях;
- застосування специфічного методу дослідження інформації з метою її перевірки – зіставлення показань з матеріальною обстановкою місця події за допомогою розповіді, демонстрації та пояснень особи, показання якої перевіряються.

Висновки.

Особливостями процесу пізнання під час слідчого експерименту є спрямованість на перевірку вже зібраних доказів. Алгоритми перевірки доказів у межах слідчого

експерименту і його особливого різновиду – перевірки показань на місці – суттєво відрізняються. Тому доцільно передбачити перевірку показань на місці в окремій нормі КПК України. Серед наявних додаткових способів фіксації слідчих дій особливого значення набувають складення планів, схем, здійснення фотозйомки, відеозапису. Тому використання цих способів фіксації під час слідчого експерименту і перевірки показань на місці є необхідним. Таким чином більш повно здійснюється фіксація отриманої доказової інформації, підвищується ефективність проведення слідчої дії, спрощується наступна оцінка результатів слідчої дії та створюються ширші можливості для використання цієї інформації під час кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Шейфер С. А. Познавательное значение следственных действий и их система / С. А. Шейфер // Вопр. борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1972. – Вып.15. – С. 54-70.
2. Шепитько В. Ю. Криминалистика : підручник / В. Ю. Шепитько. – Київ: Ін Юре, 2010. – 496 с.
3. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания : учебное пособие / И. М. Лузгин. – М.: НИ и РИО ВШ МВД СССР, 1969. – 177 с.
4. Белкин Р. С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы / Р. С. Белкин. – М.: Наука, 1966. – 293 с.
5. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания : учебное пособие / И. М. Лузгин. – М.: НИ и РИО ВШ МВД СССР, 1969. – 177 с.
6. Зозулинский А. Б. Правовые основы и криминалистические методы исследования места события с целью проверки показаний : автореф. дис... канд. юрид. наук / А. Б. Зозулинский ; Харьковский юрид. ин-т. – Х., 1969. – 20 с.
7. Хлынцов М. Н. Проверка показаний на месте / М. Н. Хлынцов. – Саратов: Изд-во Саратовского юрид. ин-та, 1971. – 119 с.
8. Слідча практика України. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – Вип. 3. – 156 с.
9. Архів апеляційного суду Харківської обл.: Кримінальна справа №2-74/2001 за 2001 р.
10. Соя-Серко Л. А. Проверка показаний на месте : методическое пособие / Л. А. Соя-Серко. – М.: Изд-во ВИПИИРМПШ Прокуратуры СССР, 1966. – 91 с.
11. Васильев А. Н., Степичев С. С. Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений / А. Н. Васильев, С. С. Степичев. – М.: Госюриздат, 1959. – 43 с.
12. Гуковская Н. И. Следственный эксперимент / Н. И. Гуковская. – М.: Госюриздат, 1958. – 96 с.
13. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : учебное пособие / Р. С. Белкин. – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993. – 200 с.
14. Белкин Р. С. Теория и практика следственного эксперимента / Р. С. Белкин. – М.: ВШ МВД СССР, 1959. – 171 с.
15. Журавель В. А. Деякі проблемні питання провадження слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України / В. А. Журавель // Вибрані твори. – Харків, Апостіль, 2016. – 704 с.
16. Шепитько В. Ю. Сущность познавательной деятельности следователя и проблемы использования "матриц" криминалистики / В. Ю. Шепитько // Вибрані твори. – Х.: Видавнича агенція "Апостіль", 2010. – 576 с.
17. Велика українська юридична енциклопедія : у 20-ти т. – Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепитько та ін. – Харків : Право, 2018. – 952 с.

Статья посвящена исследованию сущности и места следственного эксперимента в системе процессуальных средств получения доказательств. Рассмотрены пути совершенствования способов и приемов сбора, исследования и фиксации доказательств при проведении этого следственного действия.

Ключевые слова: следственное действие, следственный эксперимент, проверка показаний на месте, фиксация, специалист, план, схема, фотосъемка, видеозапись.

The article is devoted to research of the essence and a place of investigatory experiment in the system of procedural methods of reception of proofs. The ways of improvement of methods and receptions of collecting, research and fixation of proofs at carrying out of this investigatory action are examined.

Key words: investigatory action, investigatory experiment, verifying testimony at the crime scene, fixing, specialist, plan, scheme, photographing, videorecording.